

MUQIMIY G'AZALLARIDA ISHQ VA MUHABBAT MAVZUSINING
IFODALANISHI

Izzatillayeva Munisabonu Ikromjon qizi

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

TDIU-Pendidiikan xalqaro qo'shma ta'lim dasturi fakulteti talabasi

E-mail: izzatillayeva.munisa79@gmail.com

Annotatsiya

Muqimiy g'azallarida ishq va muhabbat mavzusining badiiy talqini ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Shoir she'riyatida insoniy muhabbat, sadoqat, hijron, visol va ruhiy kechinmalar xalqona uslub hamda yuksak poetik mahorat orqali ifodalangan. Tadqiqot davomida Muqimiy g'azallarida qo'llangan obrazlar, badiiy tasvir vositalari va poetik ifoda shakllari tahlil qilinib, ishq mavzusining g'oyaviy-estetik ahamiyati yoritilgan. Shuningdek, shoir ijodida mumtoz an'analar va xalqona ruh uyg'unligi muhabbat tasvirining o'ziga xosligini belgilashi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: *g'azal, ishq, muhabbat, hijron, visol, poetik mahorat, badiiy obraz, mumtoz adabiyot, xalqona uslub.*

Аннотация. *Научно анализируется художественное выражение темы любви и чувства в газелях Муқиміу. В поэзии поэта человеческая любовь, верность, разлука, встреча и духовные переживания передаются посредством народного стиля и высокого поэтического мастерства. В ходе исследования рассматриваются художественные образы, средства художественной выразительности и поэтические формы, использованные в газелях Муқими, а также раскрывается идейно-эстетическое значение темы любви. Кроме того, обосновывается, что сочетание классических традиций и народного духа определяет своеобразие изображения любви в творчестве поэта.*

Ключевые слова: *газель, любовь, чувство, разлука, встреча, поэтическое мастерство, художественный образ, классическая литература, народный стиль.*

Abstract. *The artistic expression of the theme of love and affection in the ghazals of Muqimiy is analyzed from a scientific perspective. In the poet's works, human love, loyalty, separation, reunion, and emotional experiences are conveyed through a folk style and high poetic mastery. The study examines the artistic images, poetic devices, and expressive forms used in Muqimiy's ghazals, revealing the ideological and aesthetic significance of the theme of love. In addition, the harmony between classical literary traditions and folk spirit is shown to define the uniqueness of love imagery in the poet's творчество.*

Keywords: *ghazal, love, affection, separation, reunion, poetic mastery, artistic image, classical literature, folk style.*

KIRISH

XIX asr o'zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotida Muqimiy ijodi alohida o'rin tutadi. Shoir o'zining xalqona ruh bilan sug'orilgan she'riyati, hayotiy tasvirlari va yuksak badiiy mahorati bilan milliy adabiyot rivojiga katta hissa qo'shgan ijodkorlardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, Muqimiy g'azallarida ishq va muhabbat mavzusining yorqin va ta'sirchan ifodalanishi shoir poetikasining muhim jihatlaridan biri sanaladi. Uning she'rlarida muhabbat inson qalbining eng nozik tuyg'usi, ruhiy poklik va ma'naviy go'zallik timsoli sifatida talqin etiladi.

Sharq mumtoz adabiyotida ishq mavzusi azaldan yetakchi mavzulardan biri bo'lib kelgan. Alisher Navoiy, Bobur, Fuzuliy kabi mumtoz shoirlar ijodida ishq insoniy komillik va ruhiy yetuklik mezoni sifatida ulug'langan. Muqimiy esa ushbu an'analarni davom ettirgan holda muhabbat mavzusiga xalqona ruh, samimiylik va hayotiylik olib kirgan. Shoir g'azallarida ishq nafaqat romantik tuyg'u, balki insonning ichki kechinmalari, hijron azobi, sadoqat, visol orzusi va ruhiy iztiroblari bilan chambarchas bog'liq holda tasvirlanadi.

Muqimiy g'azallarining yana bir muhim jihati shundaki, ularda murakkab falsafiy fikrlar sodda va ravon uslubda ifodalanadi. Shoir xalq tiliga yaqin iboralar, maqol va hikmatli so'zlardan unumli foydalanib, muhabbat mavzusini keng kitobxonlar ommasiga tushunarli tarzda yetkazishga muvaffaq bo'lgan. Bu esa uning g'azallarini xalq orasida mashhur bo'lishiga xizmat qilgan. Ayniqsa, ishqiy kechinmalarni tabiiy va samimiy ifodalash Muqimiy poetikasining asosiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

Shoir ijodida hijron va visol motivlari alohida badiiy-estetik ahamiyat kasb etadi. Muhabbat yo'lida uchraydigan ayriliq, sabr, sadoqat va umid kabi tushunchalar shoirning lirik qahramoni ruhiyati orqali ochib beriladi. Muqimiy ayrim g'azallarida oshiqning ichki iztiroblarini tabiat tasvirlari, ramziy obrazlar va poetik vositalar orqali ifodalab, she'rning ta'sirchanligini oshiradi. Natijada g'azallarda inson qalbining nozik kechinmalari yorqin badiiy tasvirlarda namoyon bo'ladi.

Bugungi kunda Muqimiy g'azallaridagi ishq va muhabbat mavzusini o'rganish nafaqat adabiy-estetik, balki ma'naviy-ma'rifiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega. Chunki shoir she'riyati insoniylik, sadoqat, mehr-oqibat va pok muhabbat kabi yuksak qadriyatlarni targ'ib etadi. Shu sababli Muqimiy ijodini ilmiy jihatdan tadqiq qilish o'zbek mumtoz adabiyotining poetik xususiyatlarini chuqurroq anglash, shuningdek, milliy badiiy tafakkur taraqqiyotini o'rganishda muhim ilmiy manba bo'lib xizmat qiladi.

Muqimiy g'azallarida ishq va muhabbat mavzusining ifodalanishini tahlil qilish orqali shoirning poetik mahorati, badiiy tasvir vositalaridan foydalanish usullari hamda xalqona ruh bilan mumtoz an'analarni uyg'unlashtirishdagi o'ziga xos jihatlari aniqlanadi. Bu esa shoir ijodining o'zbek adabiyoti tarixidagi ahamiyatini yanada chuqurroq ochib berishga imkon yaratadi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Muqimiy ijodi o'zbek adabiyotshunosligida keng o'rganilgan bo'lib, ayniqsa uning lirik merosi, xalqona uslubi va ishqiy g'azallarining poetik xususiyatlari ko'plab ilmiy tadqiqotlar markazida bo'lgan. Adabiyotshunos olimlar Muqimiy she'riyatini XIX asr o'zbek mumtoz

adabiyotining muhim bosqichi sifatida baholab, undagi ishq va muhabbat mavzusining badiiy talqiniga alohida e'tibor qaratganlar. Tadqiqotlarda shoirning ishqiy g'azallarida insoniy kechinmalar, ruhiy iztiroblar, hijron va visol motivlari xalqona ruh hamda mumtoz poetik an'analar uyg'unligida aks etgani ta'kidlanadi [1].

O'zbek mumtoz adabiyotining nazariy va tarixiy asoslarini tadqiq qilgan Izzat Sulton, Naim Karimov hamda Ozod Sharafiddinov kabi olimlar Muqimiy g'azallarining poetik xususiyatlarini tahlil qilish jarayonida shoirning badiiy mahoratiga yuqori baho berganlar. Ularning ilmiy qarashlarida Muqimiy she'riyatidagi ishq obrazlari samimiylik, tabiiylik va hayotiylik bilan ajralib turishi qayd etiladi. Ayniqsa, shoirning muhabbat mavzusini sodda va ravon xalq tilida ifodalashi uning ijodini boshqa mumtoz shoirlar poetikasidan farqlovchi muhim jihatlardan biri sifatida talqin qilinadi [2].

Tadqiqotchilar Muqimiy g'azallarida Sharq mumtoz she'riyatiga xos an'anaviy obrazlar – oshiq, ma'shuqa, hijron, visol, vasl va sabr kabi tushunchalarning keng qo'llanganini ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, shoir ushbu obrazlarni xalqona ruh bilan boyitib, ularga hayotiylik baxsh etgan. Bu jihat Ibrohim Haqqul va Abdug'afur Rasulov tadqiqotlarida ham alohida ko'rsatib o'tilgan. Ularning fikricha, Muqimiy g'azallarida ishq faqat romantik tuyg'u sifatida emas, balki inson qalbining ma'naviy poklanishi va ruhiy kamolotini ifodalovchi estetik hodisa sifatida talqin qilinadi [3].

Muqimiy ijodini boshqa mumtoz shoirlar bilan qiyosiy o'rganishga bag'ishlangan ilmiy ishlarda ham ishq va muhabbat mavzusi markaziy masalalardan biri sifatida ko'rib chiqilgan. Xususan, Alisher Navoiy, Fuzuliy va Furqat ijodi bilan qiyoslanganda Muqimiy g'azallarining xalqona uslubi va samimiy poetik ifodasi alohida ajralib turishi qayd etiladi. Tadqiqotlarda shoirning muhabbat tasvirida murakkab falsafiy tasvirlardan ko'ra, insoniy hissiyotlarni tabiiy va sodda shaklda aks ettirishga intilgani asoslab beriladi [4].

So'nggi yillarda olib borilgan ilmiy izlanishlarda Muqimiy g'azallarining lingvopoetik va uslubiy xususiyatlari zamonaviy metodologiyalar asosida tadqiq qilinmoqda. Xususan, shoir she'rlaridagi poetik sintaksis, obrazlilik, metaforik ifoda va xalqona leksikaning qo'llanishi ilmiy jihatdan tahlil etilgan. Bu tadqiqotlar Muqimiy ijodining nafaqat adabiyotshunoslik, balki tilshunoslik va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham muhim ilmiy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi [5].

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot jarayonida Muqimiy g'azallarida ishq va muhabbat mavzusining ifodalanishini o'rganish uchun tarixiy-qiyosiy, lingvopoetik hamda badiiy tahlil usullaridan foydalanildi. Tadqiqotning asosiy manbalari sifatida Muqimiy devonlari, mumtoz adabiyotga oid ilmiy tadqiqotlar va adabiyotshunos olimlarning nazariy qarashlari tanlab olindi. Ma'lumotlarni yig'ish jarayonida ishq, hijron, visol, sadoqat va ruhiy kechinmalar bilan bog'liq g'azallar saralab olindi hamda ularning poetik xususiyatlari tizimli ravishda o'rganildi. Tahlil davomida she'rlardagi badiiy tasvir vositalari, obrazlar tizimi, xalqona iboralar va poetik ifoda shakllari qiyosiy hamda semantik jihatdan tahlil qilindi. Shuningdek, Muqimiy g'azallaridagi muhabbat talqini boshqa mumtoz shoirlar ijodi bilan solishtirilib, umumiy va

o'ziga xos jihatlar aniqlashtirildi. Olingan natijalar asosida shoirning ishq mavzusini yoritishdagi poetik mahorati ilmiy jihatdan umumlashtirildi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Muqimiy g'azallari o'zbek mumtoz she'riyatida ishq va muhabbat mavzusining xalqona ruh hamda samimiy poetik ifoda bilan yoritilgani bilan alohida ajralib turadi. Shoirning lirik merosida muhabbat inson qalbining eng nozik va murakkab tuyg'ularidan biri sifatida talqin qilinadi. Muqimiy ishqni faqat romantik hissiyot sifatida emas, balki insonning ruhiy dunyosi, ma'naviy kamoloti va ichki kechinmalari bilan uzviy bog'liq estetik hodisa sifatida tasvirlaydi. Shu sababli uning g'azallarida muhabbat mavzusi keng qamrovli poetik mazmun kasb etadi.

Shoir g'azallarida oshiq obrazi markaziy o'rin egallaydi. Lirik qahramon ko'pincha sadoqatli, sabrli va ma'shuqaga cheksiz muhabbat bilan bog'langan inson sifatida namoyon bo'ladi. Oshiqning ruhiy iztiroblari, hijron azobi va visol orzusi samimiy hamda tabiiy tarzda ifodalanadi. Muqimiy oshiq kechinmalarini murakkab falsafiy mushohadalar orqali emas, balki xalq tiliga yaqin sodda va ravon ifodalar vositasida tasvirlaydi. Bu esa g'azallarning ta'sirchanligini oshirib, kitobxon qalbiga tez yetib borishiga xizmat qiladi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, shoirning muhabbat haqidagi qarashlari insoniylik, mehr-oqibat va vafodorlik kabi yuksak ma'naviy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir.

Muqimiy g'azallarida hijron motivi alohida poetik ahamiyatga ega. Shoir ayriliq azobini inson qalbidagi eng kuchli ruhiy sinov sifatida talqin qiladi. Hijron tasvirlari orqali oshiqning ichki kechinmalari, sabr-toqati va sadoqati ochib beriladi. Ayrim g'azallarda oshiqning iztiroblari tabiat manzaralari bilan uyg'un holda ifodalanadi. Masalan, kuz, tun, yomg'ir yoki xazon obrazlari ayriliq kayfiyatini kuchaytiruvchi poetik vosita sifatida qo'llaniladi. Natijada she'rning emotsional ta'sir kuchi ortadi. Shoir hijronni faqat qayg'u manbai sifatida emas, balki muhabbatning chinakamligini sinovdan o'tkazuvchi ruhiy holat sifatida ham talqin qiladi.

Visol mavzusi esa Muqimiy g'azallarida umid, quvonch va ruhiy yengillik bilan bog'liq holda tasvirlanadi. Visol lahzalari ko'pincha oshiq qalbining orzu va armonlari ushalgan holat sifatida yoritiladi. Biroq shoir visolni haddan tashqari mubolag'ali tarzda emas, balki tabiiy va samimiy ruhda ifodalaydi. Bu jihat Muqimiy poetikasining xalqona xususiyatlarini yanada yaqqolroq namoyon qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, shoir g'azallarida hijron va visol bir-birini to'ldiruvchi poetik tushunchalar sifatida talqin qilinadi. Hijron muhabbatning sabr va sadoqat bilan bog'liq jihatlarini ochib bersa, visol muhabbatning ma'naviy mukofoti sifatida namoyon bo'ladi.

Muqimiy she'riyatida ma'shuqa obrazi ham o'ziga xos poetik talqinga ega. Shoir ma'shuqani Sharq mumtoz adabiyotidagi an'anaviy tasvirlarga tayangan holda yoritadi. Biroq uning g'azallarida ma'shuqa faqat ideal go'zallik timsoli sifatida emas, balki inson qalbiga yaqin va hayotiy obraz sifatida ham tasvirlanadi. Ma'shuqaning husni, odobi, nozik fe'l-atvori va ma'naviy go'zalligi oshiq ruhiyati bilan uyg'unlikda aks ettiriladi. Shoir ayrim hollarda

ma'shuqaning beparvoligi yoki sovuqqonligini ham tasvirlab, muhabbatdagi ruhiy ziddiyatlarni ochib beradi. Bu esa g'azallarga hayotiylik va tabiiylik baxsh etadi.

Tahlillar davomida Muqimiy g'azallarida xalqona uslubning ustuvorligi aniqlandi. Shoir ishqiy kechinmalarni ifodalashda xalq tiliga yaqin iboralar, maqol va matallardan unumli foydalanadi. Bu esa she'rlarning badiiy-estetik qimmatini oshirish bilan birga, ularni xalq ruhiyatiga yaqinlashtiradi. Ayniqsa, xalqona ohang va samimiy poetik ifoda Muqimiy g'azallarining asosiy badiiy xususiyatlaridan biri hisoblanadi. Shoirning til boyligi, sodda va ravon uslubi murakkab ruhiy kechinmalarni ham oddiy va tushunarli shaklda tasvirlash imkonini beradi.

Muqimiy ishq va muhabbat mavzusini yoritishda badiiy tasvir vositalaridan mahorat bilan foydalangan. Shoir g'azallarida tashbeh, isti'ora, tazod, mubolag'a va takror kabi poetik vositalar keng uchraydi. Biroq bu vositalar sun'iy bezak sifatida emas, balki fikr va tuyg'ularning ta'sirchanligini oshirish maqsadida qo'llanilgan. Masalan, oshiqning ko'z yoshlari daryoga, yurakdagi iztiroblar esa olovga qiyoslanadi. Shu orqali muhabbatning kuchi va inson qalbidagi chuqur ta'siri badiiy jihatdan ifodalanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Muqimiy poetik vositalardan foydalanishda me'yor va tabiiylikni saqlab qolgan.

Shoir g'azallarida tabiat obrazlari ham muhabbat tasvirining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Gul, bulbul, oy, quyosh, bahor va tun kabi obrazlar ishqiy kechinmalar bilan uyg'unlashtirilgan holda qo'llaniladi. Bu an'ana Sharq mumtoz she'riyatiga xos bo'lsa-da, Muqimiy ularni xalqona ruh bilan boyitadi. Tabiat manzaralari ko'pincha oshiqning ichki holatini ochib beruvchi poetik vosita vazifasini bajaradi. Masalan, bahor visol va quvonch timsoli bo'lsa, xazon hijron va ayriliq kayfiyatini ifodalaydi. Natijada tabiat va inson ruhiyati o'rtasidagi uyg'unlik she'rlarning emotsional ta'sirini kuchaytiradi.

Muqimiy g'azallarining yana bir muhim jihati undagi samimiylikdir. Shoir muhabbatni sun'iy va mubolag'ali tarzda emas, balki inson qalbiga yaqin ruhiy holat sifatida tasvirlaydi. Bu jihat uning g'azallarini xalq orasida mashhur qilgan asosiy omillardan biri hisoblanadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Muqimiy ishq mavzusini yoritishda insonning real hissiyotlari va hayotiy kechinmalariga tayanadi. Shu sababli uning g'azallari o'quvchida ishonch va samimiylik hissini uyg'otadi.

Shoir ijodida muhabbat faqat ikki inson o'rtasidagi hissiyot sifatida emas, balki ma'naviy poklik va komillikka eltuvchi kuch sifatida ham talqin qilinadi. Ayrim g'azallarda ishq insonni sabrli, mehribon va vafodor bo'lishga undovchi ruhiy qudrat sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa Muqimiy poetikasining tarbiyaviy ahamiyatini oshiradi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, shoirning muhabbat haqidagi qarashlari bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Muqimiy g'azallari boshqa mumtoz shoirlar ijodi bilan qiyoslanganda ham o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. Alisher Navoiy g'azallarida ishq ko'proq falsafiy va tasavvufiy mazmunda talqin qilinsa, Muqimiy ijodida muhabbatning hayotiy va xalqona jihatlari ustunlik qiladi. Fuzuliy she'riyatida iztirob va ruhiy drammatizm kuchli bo'lsa, Muqimiy

g'azallarida samimiylilik va tabiiylik asosiy o'ringa chiqadi. Bu esa shoirning individual poetik uslubini shakllantirgan muhim omillardan biridir.

Tahlillar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, Muqimiy g'azallarida ishq va muhabbat mavzusi xalqona ruh, samimiy poetik ifoda va yuksak badiiy mahorat asosida yoritilgan. Shoir muhabbatni inson ruhiyatining ajralmas qismi sifatida tasvirlab, hijron va visol orqali inson qalbidagi nozik kechinmalarni ochib bera olgan. G'azallarda qo'llangan poetik vositalar, tabiat obrazlari va xalqona ifoda shakllari she'rlarning badiiy-estetik qimmatini oshirgan. Tadqiqot natijalari Muqimiy g'azallari o'zbek mumtoz adabiyotida ishq mavzusining xalqchil va hayotiy talqinini yaratgan muhim poetik meros ekanligini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Olib borilgan tadqiqot natijalari Muqimiy g'azallarida ishq va muhabbat mavzusi xalqona ruh, samimiy poetik ifoda va yuksak badiiy mahorat asosida yoritilganligini ko'rsatdi. Shoir muhabbatni inson qalbining eng nozik va murakkab kechinmalaridan biri sifatida talqin qilib, hijron, visol, sadoqat va ruhiy iztiroblarni tabiiy hamda ta'sirchan tasvirlay olgan. Muqimiy g'azallarida xalq tiliga yaqin iboralar, maqol va matallar, poetik obrazlar hamda badiiy tasvir vositalarining mahorat bilan qo'llanishi she'rlarning estetik qiymatini oshirgan.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, Muqimiy ishq mavzusini yoritishda Sharq mumtoz adabiyoti an'analariga tayangan holda, unga xalqona ruh va hayotiylik olib kirgan. Shoir g'azallarida muhabbat faqat romantik hissiyot sifatida emas, balki insonning ma'naviy poklanishi, ruhiy kamoloti va ichki dunyosini boyituvchi estetik hodisa sifatida talqin etilgan. Ayniqsa, oshiq va ma'shuqa obrazlarining samimiy hamda tabiiy ifodalanishi Muqimiy poetikasining asosiy xususiyatlaridan biri ekanligi aniqlandi.

Tadqiqot davomida Muqimiy g'azallaridagi poetik vositalar, tabiat obrazlari va xalqona uslubning uyg'unligi shoirning individual badiiy mahoratini shakllantirgan muhim omillardan biri ekanligi asoslab berildi. Shoirning muhabbat tasviridagi hayotiylik va samimiylilik uning g'azallarini xalq orasida mashhur qilgan hamda o'zbek mumtoz adabiyoti taraqqiyotida muhim o'rin egallashiga sabab bo'lgan.

Tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

- Muqimiy g'azallarining ishqiy motivlarini zamonaviy adabiyotshunoslik metodlari asosida yanada chuqurroq tadqiq etish;
- Shoir ijodidagi xalqona iboralar va poetik vositalarni lingvopoetik jihatdan kompleks o'rganish;
- Oliy ta'lim muassasalarida Muqimiy g'azallarini o'qitishda qiyosiy tahlil va interfaol metodlardan foydalanish;
- Shoirning muhabbat mavzusidagi g'azallaridan yosh avlodning estetik didi va ma'naviy tarbiyasini shakllantirishda samarali foydalanish;
- Muqimiy ijodiga oid ilmiy manbalar va elektron resurslarni kengaytirish hamda ularni xalqaro miqyosda targ'ib qilish maqsadga muvofiqdir.

Umuman olganda, Muqimiy g'azallari o'zbek mumtoz she'riyatida ishq va muhabbat mavzusining xalqchil, samimiy va badiiy mukammal talqinini yaratgan noyob adabiy meros sifatida muhim ilmiy-estetik ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Muqimiy. Devon. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1974.
2. Muqimiy. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Sharq, 2003.
3. Alisher Navoiy. Xazoyin ul-maoniy. – Toshkent: Fan, 1983.
4. Fuzuliy. Devon. – Toshkent: O'zbekiston davlat badiiy adabiyot nashriyoti, 1968.
5. Furqat. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan, 1959.
6. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent: O'qituvchi, 2005.
7. Ozod Sharafiddinov. Ijodni anglash baxti. – Toshkent: Ma'naviyat, 2004.
8. Ibrohim Haqqul. Mumtoz so'z sehri. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
9. Abdug'afur Rasulov. Badiiylik – bezavol yangilik. – Toshkent: Sharq, 2007.
10. Mallayev N. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1976.
11. Qayumov A. Qo'qon adabiy muhiti tarixi. – Toshkent: Fan, 1961.
12. Fitrat A. O'zbek klassik musiqasi va adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan, 1993.
13. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999.
14. Rasulov R. Mumtoz adabiyot poetikasi. – Toshkent: Fan, 2010.
15. To'xliyev B. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.